

SROVNÁNÍ VÝUKY DĚJEPISU A OBČANSKÉ NAUKY NA ČESKÝCH A NĚMECKÝCH ŠKOLÁCH V OBDOBÍ PRVNÍ ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY¹

DANA NÁDVORNÍKOVÁ

The presented paper is concerned with teaching history and civics in Czechoslovakia in 1918–1938. In particular, the thesis deals with the ways in which pupils' and students' opinions might have been influenced in lessons of history and civics. The research aimed to compare teaching at Czech and German schools in Czechoslovakia. Therefore, the formation of self-identity and mutual perception of Czechs and Germans and a potential polarity of opinions in teaching in the Czech and German language were in the centre of attention of this research. The research is based on sources consisting of laws, decrees, and other documents enacted by the Ministry of Education and National Enlightenment, and furthermore, history and civics textbooks with the official approval of use in teaching issued by the ministry and published during the First Republic. Based on the analysis of the selected sources, it was proven that teaching at schools differed according to the language used during teaching. In these cases, the authors avoided concrete terminology and most often used the terms like ‚nation‘ and ‚homeland‘, and accordingly, ‚das Volk‘ and ‚die Heimat‘. The thesis, therefore, proved that during the First Republic the school education of history and civics was a place where Czechs and Germans living in the same state contended with each other and that the learners were led to develop attitudes and knowledge which consequently could not bring tolerant and unproblematic coexistence.

Key words: Textbooks, Czechoslovakia, 1918–1938, History, Civics

Školství jako nástroj k ovlivňování názorů žáků a studentů

Když v roce 1918 skončila první světová válka, došlo na mapě Evropy k výrazným změnám. Jednou z nich byl i rozpad Rakousko-Uherska a jeho nahrazení nástupnickými státy, mezi něž patřilo i Československo. Tento nově vzniklý stát musel hned v počátcích své existence čelit celé řadě problémů, jakými byly např. spory o hranice, otázka nové měny či státního uspořádání. Další z oblastí, kterou představitelé nově vzniklého státu museli vyřešit, byla otázka vzdělávání mladé generace. Jak bude vypadat školský systém, které prvky se převezmou ze systému Rakousko-

---

¹ Příspěvek vznikl za podpory MŠMT ČR udělené UP v Olomouci, IGA_FF_2020_016: Dějiny, příběhy a děti. Proměny interpretace vybraných historických témat v učebnicích dějepisu ve 20. a 21. století a utváření historického vědomí. Text studie úzce vychází z dizertační práce obhájené v roce 2020: ŠMAJSTRLOVÁ, D.: *Učebnice dějepisu a občanské nauky v období první republiky (1918–1938). Srovnání českého a německého školství*. (Dizertační práce). Olomouc, FF UP, 2020.

Uherska a které oblasti se reformují, co bude obsahem učiva, v jakém jazyce se bude mládež vzdělávat – to byly jen některé body, o kterých muselo Ministerstvo školství a národní osvěty rozhodnout.

Je nesporné, že školní výuka zásadně ovlivňovala a ovlivňuje postoje, názory a smýšlení každé generace. Právě z tohoto důvodu stály vždy v čele oborů, jejichž obsah a výuka se nejvíce proměňují s ohledem na státní zřízení a převládající ideologii, společenskovední předměty. Za první republiky to byl konkrétně dějepis a nově zavedená občanská nauka a výchova. Předkládaná studie se proto zabývá otázkou, s jakým cílem a jakým způsobem měly být v hodinách dějepisu a občanské nauky utvářeny názory žáků a studentů, kteří mezi lety 1918–1938 absolvovali výuku na českých nebo německých školách v Československu.

Konkrétně je pozornost zaměřena na utváření vztahu žáků k nově vzniklému státu a jeho obyvatelům – např. se kterými historickými či současnými osobami se žáci měli pozitivně identifikovat, kdo jim byl dáván za vzor, které příběhy z historie byly zařazovány do vyprávění o národních dějinách a jak byla jednotlivá historická období hodnocena, na jaké hodnoty a postoje byl ve výuce kladen důraz, jakými prostředky byl jejich vztah ke státu, obyvatelům a k jednotlivým skupinám obyvatel utvářen apod. V souvislosti s tím je zároveň sledována i odvrácená strana této problematiky: výskyt odstrašujících příkladů, postojů nebo názorů, před nimiž byli žáci v hodinách varováni, historických období nebo osobností, které byly označovány jako negativní; tedy obecně práce s konceptem nazývaným jako „obraz druhého“. Celý výzkum je zaměřen pouze na komparaci výuky na českých a německých školách, přestože v Československu samozřejmě existovaly i školy s dalšími vyučovacími jazyky, především slovenštinou a maďarštinou. S ohledem na komplikované soužití Čechů a Němců v nově vzniklém státě a následný vývoj mezi lety 1938–1945 je však užitečné se ptát, jak byla za první republiky formována a ovlivňována nejmladší generace právě těchto dvou národností.

Prameny použité pro výzkum je možno rozdělit do dvou skupin. Tou první jsou zákony, výnosy a další dokumenty normativní povahy vydané Ministerstvem školství a národní osvěty mezi lety 1918–1938. Publikovány byly v pravidelných *Věstnicích ministerstva školství a národní osvěty*, které byly závazné pro celé území Československa, a týkaly se tedy jak českých, tak německých škol. Na jejich základě je v první části stručně popsán nejobecnější rámec výuky zkoumaných předmětů – na jakém stupni se začaly vyučovat, jaká byla jejich týdenní dotace a co bylo obsahem oficiálních osnov určujících učivo.

Druhou, výrazně obsáhlejší skupinou pramenů byly učebnice dějepisu a občanské nauky vydané za první republiky, které měly oficiální schválení ministerstva školství pro použití ve výuce. U občanské nauky se jedná o učebnice pro obecné a měšťanské školy, kde se tento předmět vyučoval především, učebnice dějepisu byly pak analyzovány ty určené pro střední školy, kde se dějepisnému vyučování věnovalo více prostoru a analýza obsahu tak mohla být podrobnější. Na základě analýzy více než padesáti učebnic je ve druhé části studie popsáno, jak se obsahově odlišovala výuka dějepisu a občanské nauky na českých a německých školách v Československu.

Dějepis a občanská nauka v systému československého školství

Po vzniku samostatné Československé republiky došlo ve školství k dílčím změnám jako např. ke zrušení celibátu učitelek nebo omezení výuky náboženství a vlivu církve na školu,² všeobecně vzato byl však převzat systém z doby Rakousko-Uherska. Jediné větší změny ve struktuře systé-

² KOVAŘÍČEK, V. – KOVAŘÍČKOVÁ, I.: *Vývoj školských soustav v českých zemích*. Olomouc 1989, s. 13.

mu způsobilo postupné zrovnoprávnění dívek. Tento proces byl završen roku 1921, kdy bylo povoleno studium dívek na středních školách bez omezení.

Zároveň byly činěny kroky ke sjednocení školského systému na území celé republiky. V roce 1919 byl proto vydán zákon, který rozšiřoval platnost většiny směrnic pro střední školy z českých zemí i na Slovensko, a k definitivnímu sjednocení celé školské soustavy došlo v roce 1922, kdy byl vydán tzv. Malý školský zákon sjednocující školství na nižším stupni.³ Z hlediska typu škol nebo délky jednotlivých stupňů však tyto zákony nezaváděly nic nového a po celou dobu trvání první republiky tedy fungoval systém, který měl základ v Hasnerově zákoně z roku 1869⁴ (obecné a měšťanské školy) a v zákonech z roku 1849 a 1908 (střední školy).

Dějepis se za první republiky začínal samostatně učit na vyšších stupních obecných a měšťanských škol, ale větší prostor byl vyučování tohoto předmětu – jak z hlediska hodinových dotací, tak z hlediska probíraného učiva – věnován až na školách středních,⁵ a to především na středních školách všeobecného typu (gymnázia, reformní reálná gymnázia atd.). V porovnání s ostatními předměty bylo dějepisu na těchto školách věnováno více prostoru než např. fyzice, přírodopisu či chemii, násobně více času bylo určeno výuce jazyků.⁶

V roce 1919 byly vydány osnovy pro všeobecné střední školy, které již v úvodu jasně stanovovaly, že ve výuce je třeba klást důraz na „*ty historické osobnosti a události, které mají důležitost pro stát československý*“⁷ a „*důrazňovati přiměřeně k chápavosti žáků momenty státotvorné.*“⁸ V úpravách učiva je možno nalézt několik důrazů. Prvním a nejzřetelnějším z nich je již zmiňované zaměření na české dějiny; Mirek Němec ve svém článku na toto téma přímo označil celé osnovy jako „*bohemocentrické*“⁹. V souvislosti s tím je velmi patrná druhá, opačná tendence, označovaná v Němcově článku jako „*odrakouštění*“.¹⁰ Osnovy určovaly, aby bylo v látce o středověku a raném novověku „*redukováno zejména učivo o době stěhování národů, dynastické dějiny německé a dějiny objevů*“¹¹ dále aby byl „*výklad o panovnících habsburských příslušně zkrácen*“¹² a obecně byly omezeny „*dějiny německé a rakouské*“.¹³ Z hlediska důrazu na historické epochy měla být „*věnována náležitá péče dějinám doby husitské a reformace*“¹⁴ a stanoveno bylo také, aby se podrobně vyučovalo o době pobělohorské „*a zejména byl vytčen její duch*“.¹⁵

³ VESELÁ, Z.: *Vývoj českého školství*. Praha 1988, s. 74.

⁴ *Gesetz vom 14. Mai 1869 durch welches die Grundsätze des Unterrichtswesens bezüglich der Volksschulen festgestellt werden*. In: *Verordnungsblatt für den Dienstbereich des Ministeriums für Cultus und Unterricht* 1, 1869, č. 4, s. 127–138.

⁵ JIREČEK, M.: *Vývoj vyučovacího předmětu dějepis v letech 1918–2013*. Brno 2014, s. 8–9.

⁶ Osnovy se odlišovaly podle typu střední školy, postavení dějepisu však zůstávalo zhruba stejné. Přehled dotací hodin na gymnáziích a reálkách viz *Výnos č. 25.552, 14./VI. 1919. O normálních osnovách gymnasií, reálných gymnasií, škol reálných a vyšších reformních gymnasií v republice Československé*. In: *Věstník ministerstva školství a národní osvěty* (dále pouze *Věstník MŠANO*) 1, 1919, č. 8, s. 136–141.

⁷ *Výnos č. 42.322 1/9. 1919. Doplnky a změny v učebních osnovách jednotlivých předmětů na středních školách v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. In: *Věstník MŠANO* 1, 1919, č. 14, s. 253.

⁸ Tamtéž.

⁹ NĚMEC, M.: *Škola mezi národem a státem. Dějepis na středních školách v meziválečném Československu*. In: ŠUSTOVÁ, M. (ed.): *Dějiny ve škole – škola v dějinách*. Praha 2010, s. 51.

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ *Výnos č. 42.322 1/9. 1919. Doplnky a změny v učebních osnovách jednotlivých předmětů na středních školách v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. In: *Věstník MŠANO* 1, 1919, č. 14, s. 253.

¹² Tamtéž.

¹³ Tamtéž.

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ Tamtéž.

Až ve třicátých letech byly vydány nové osnovy, díky kterým byl zmírněn původní „*bohemocentrismus*“ v zaměření učiva: Jednak byla těmito osnovami zavedena povinnost zabývat se více dějinami Slovenska a Podkarpatské Rusi, jednak již explicitně nezmiňovaly nutnost vynechávat dějiny německé a rakouské. Těžiště výuky tedy sice nadále spočívalo v dějinách zemí Koruny české, celkové vyznění však již bylo vůči ostatním národnostem žijícím na území československého státu přívětivější.

Občanská nauka a výchova byla na rozdíl od dějepisu předmětem zcela novým. Její zavedení bylo provedeno ve dvou krocích. Tím prvním byl výnos ministerstva z roku 1919, který sice neurčoval přesné počty hodin nebo osnovy předmětu, nicméně vyzýval učitele, aby „*již nyní věnovali občanské nauce při práci školní zvláštní pozornost*“.¹⁶ Jako samostatný povinný předmět pak byla občanská nauka na obecných a občanských školách zavedena až v roce 1922.¹⁷ Měla být vyučována na všech školách bez ohledu na vyučovací jazyk a oficiální název předmětu zněl „*občanská nauka a výchova*“.¹⁸ Měla se vyučovat dvě hodiny týdně ve všech ročnících obecné i měšťanské školy¹⁹ a předmět byl již od počátku vyučován samostatně, zatímco prvouka a později vlastivěda v sobě měly zahrnovat učivo zeměpisu, dějepisu, přírodopisu a přírodopytu.²⁰ Drobnou změnu v tomto uspořádání zavedly až nové osnovy z třicátých let, které pro první dva ročníky začlenily učivo občanské nauky do prvouky, a samostatně se tak občanská nauka učila až od ročníku třetího.²¹

V porovnání s ostatními předměty měl tento předmět dotaci spíše menší, srovnatelnou s náboženstvím nebo kreslením.²²

Výnos z roku 1919 zároveň poprvé formuloval cíle občanské nauky, totiž aby připravila nejširší vrstvy na život v demokratickém státě, konkrétně je poučila o „*mravní, sociální a hospodářské podstatě státu a jeho organizaci, o právech a povinnostech občanských, o moderních prouděch a hnutích společenských*...“²³ Samotné učivo sestávalo ze dvou hlavních složek – z faktografického výkladu o státě, hospodářství a společnosti a dále z tematických celků, jejichž hlavním cílem bylo kultivovat žákovu osobnost, názory a chování. Cíle této druhé části byly v osnovách definovány rozkazovacími větami jako „*Chovej se slušně ve škole, u úřadu!*“²⁴ „*Nenadávej!*“²⁵ „*Nepohrdej chudými!*“²⁶ či „*Miluj pravdu a stráž se lži!*“²⁷ Tyto výchovné úkoly se týkaly také vztahu ke státu a vlasti, psalo se např. o lásce k národu či o vzájemné snášenlivosti.²⁸

¹⁶ Výnos ministerstva školství a národní osvěty (dále pouze MŠANO) ze dne 29. srpna 1919, č. 37.581, o vyučování občanské nauce na školách obecných a občanských. In: Věstník MŠANO 1, 1919, č. 14, s. 231–232.

¹⁷ Zákon 226/1922 Sb. ze dne 13. 7. 1922, jímž se mění a doplňují zákony o školách obecných a občanských, §1. Dostupné online: <http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=3020&Section=1&IdPara=1&ParaC=2> [cit. dne 19. 1. 2017].

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ Výnos MŠANO ze dne 4. srpna 1923, č. 92.189-I, o počtu týdenních hodin vyučovacích pro jednotlivé druhy a stupně škol obecných a pro školy občanské. In: Věstník MŠANO 5, 1923, č. 8, s. 453–456.

²⁰ Tamtéž, s. 452.

²¹ Výnos MŠANO ze dne 10. července 1933, č. 67.311/33_I, jímž se upravují a vyhláší definitivní normální učební osnovy pro obecné (ludové) školy. In: Věstník MŠANO 15, 1933, č. 7, s. 159.

²² Výnos MŠANO ze dne 4. srpna 1923, č. 92.189-I, o počtu týdenních hodin vyučovacích pro jednotlivé druhy a stupně škol obecných a pro školy občanské. In: Věstník MŠANO 5, 1923, č. 8, s. 453.

²³ Výnos MŠANO ze dne 29. srpna 1919, č. 37.581, o vyučování občanské nauce na školách obecných a občanských. In: Věstník MŠANO 1, 1919, č. 14, s. 231.

²⁴ Výnos MŠANO ze dne 11. dubna 1923, č. 44.457-I, jímž se vyhláší učební osnovy občanské nauky a výchovy pro školy obecné, občanské a pro jednoroční kurzy při školách občanských. In: Věstník MŠANO 5, 1923, č. 4, s. 214.

²⁵ Tamtéž.

²⁶ Tamtéž, s. 215.

²⁷ Tamtéž, s. 216.

²⁸ Tamtéž, s. 210.

Z osnov dějepisu a občanské nauky je tedy patrné, že obsah těchto předmětů se po roce 1918 výrazně proměnil s ohledem na potřeby státu. Faktografická stránka byla upravena tak, aby byli žáci nejen poučeni o základních realitách a fungování státu, ale také aby byly přednostně vyučovány československé dějiny, a aby přímé výchovné působení na žáky vedlo k tomu, že budou milovat svou vlast a osvojí si celou řadu hodnot a postojů, kterou představitelé státu považovali za žádoucí.

Tyto nejzákladnější požadavky dané osnovami byly dále rozpracovávány v učebnicích. Hned v roce 1919 bylo výnosem ministerstva zakázáno používat učebnice vydané v zahraničí²⁹ a všechny knihy používané na školách musely projít recenzním řízením. Za recenzenty byli vybíráni buď učitelé nebo okresní školní inspektoři. K výsledkům recenzních řízení uvádí D. Státník toto: „Většina posudků byla z nejrůznějších důvodů zamítavá. Poměrně často bylo dodatečné schválení podmíněno někdy velmi obsáhlým přepracováním nejen oprav věcných chyb, jejichž výčet mnohdy zaplnil mnoho stran.“³⁰

Pokud učebnice schválení získala, dostala se na seznam schválených učebních pomůcek, který vycházel ve *Věstníku ministerstva školství a národní osvěty*, a tato informace byla navíc vždy uvedena na jejím titulním listě. Až takto schválené učebnice mohly vstoupit na knižní trh. Je tedy patrné, že textům, které se měly v rámci výuky dostat do ruky žákům a studentům, byla v Československu věnována značná pozornost. Následující část popisuje, jakou roli hrál v obsahu oficiálně schválených učebnic jazyk, v němž byly napsány.

Příběh národních dějin a slavná období

Dějepisné učebnice obou jazykových variant byly velmi podobné svým pojetím a rozvržením témat. Střídaly se v nich kapitoly o světových a národních dějinách a jednalo se o informačně hutné texty. Pro lepší orientaci byly na okrajích klíčová slova daného odstavce nebo shrnutí či otázky k textu na konci kapitol. Mimo to se však v učebnicích nevyskytoval žádný doplňující didaktický aparát. Obrázky se také vyskytovaly jen v menšině případů a pokud ano, jednalo se buď o portréty významných osobností či staveb. Autory byly buďto pedagogové středních škol anebo profesionální historici, časté byly také autorské kolektivy.³¹

Analýza českých a německých učebnic prokázala, že se čeští a němečtí studenti dozvídali dva poněkud odlišné příběhy o dějinách státu, v němž žili. České učebnice studentům předkládaly ucelené vyprávění z národních dějin, které započaly v devátém století, kdy vznikl první společný stát Čechů a Slováků – Velká Morava. Již do kapitol o tomto období pak mnozí autoři vkládali odkazy na rok 1918, např.: „*vpádem Maďarů na Moravu státní pospolitost československá byla na více než tisíc let roztržena do r. 1918*“.³² Dále se již národní příběh odvíjel pouze po české linii a dějiny dnešního Slovenska na scénu přicházely jen ve vybraných kapitolách, např. u husitských válek, kdy Slováci od Čechů přejímali husitské myšlenky či v sedmáctém století, kdy na Slovensko odcházeli pobělohorskí emigranti. Mimo tyto výjimky však byly v učebnicích jako národní dějiny chápány dějiny zemí Koruny české.

²⁹ *Výnos č. 55.900, 18./XII. 1919. O učebnicích středoškolských.* In: *Věstník MŠANO 2, 1920, č. 1, s. 2.*

³⁰ STÁTNÍK, D.: *Boj o duši dítěte podle Ministerstva školství a národní osvěty.* In: ŠUSTOVÁ, M. (ed.): *Názorné vyučování a škola. Historický vývoj a současné trendy používání didaktických pomůcek.* Praha 2013, s. 107.

³¹ Podrobná charakteristika autorů viz ŠMAJSTRLOVÁ, D.: *Idea čechoslovakismu v dějepisných učebnicích z období první republiky (1918–1938).* (Diplomová práce). Olomouc, FF MU, 2016, s. 30–55.

³² DVOŘÁK, R. – ŠUJAN, F.: *Dějepis pro nižší třídy středních škol. 2. díl. Od počátku středního věku až po mír vestfálský.* 6. vyd. Praha 1920, s. 21.

V jejich rámci rozlišovali všichni autoři tři slavná období, kdy národ obzvláště vzkvétal. Prvním z nich byla doba Karla IV., kdy se panovník o národ vzorně staral a navíc se „upřímně hlásil za syna českého národa... a cítil se Čechem“.³³ Druhou slavnou epochou byla doba husitských válek, kdy „...ve velikém tom zápase projevil český národ neobyčejnou svornou vůli a svým bojem o reformu všeho křesťanstva zajistil si čestné místo v dějinách lidského úsilí o pokrok...“³⁴ a samozřejmě třetím, nejslavnějším obdobím z národní historie byl rok 1918. Zde bylo vzpomínáno hrdinství československých legií, významná role T. G. Masaryka a v neposlední řadě nesmírné nadšení, jež vypuklo při vyhlášení samostatného státu.

Německé učebnice nabízely svým čtenářům zcela odlišně pojatý příběh o dějinách československých zemí. Ty se v jejich textech od raného středověku odvíjely v úzkém propojení s dějinami dnešního Německa, což bylo patrné již z názvu kapitol („*Die Anfänge des deutschen und böhmischen Staates*“³⁵) a Slovensko bylo v textech zmiňováno ještě méně než v případě českých učebnic.

Positivně byly německými autory hodnoceny především ty události, které vedly ke sblížení českého panovníka s císařem Svaté říše římské („*Beide Herzoge unterstützten den Kaiser in dessen Kriegen gegen Polen, wodurch Böhmen enger ans Reich geknüpft wurde...*“)³⁶ a naopak o historickém významu Velké Moravy či husitských válek se němečtí studenti nedočetli vůbec. Jediná shoda panovala mezi českými a německými texty v popisu vlády Karla IV., neboť také němečtí žáci se mohli dočíst, že „*Karl setzte der Verwilderung, die unter seinem Vater eingerissen war, ein Ende, denn er liebte Ordnung und Gerechtigkeit*“.³⁷

Poslední a v českém pojetí nejslavnější bod národní historie – rok 1918 – byl již opět v obou jazykových verzích pojímán odlišně. Nejmarkantnějším rozdílem byl popis události kolem 28. října 1918. České učebnice zmiňovaly v tomto kontextu vždy 30. říjen, kdy se Slováci Martinskou deklarací přihlásili k nově vznikajícímu státu, a naopak svorně mlčely o událostech v pohraničí. Němečtí autoři se však pokusili o vyhlášení německých provincií věnovali, popisovali krvavé pouliční boje³⁸ a hledali také důvody německého neúspěchu: „*Es gelang jedoch bei der allgemeinen Kriegsmüdigkeit der deutschen Bevölkerung nicht, eine feste Organisation zu schaffen und die neuen staatlichen Gebilde gegenüber den von der Entente unterstützten Ansprüchen des Tschechoslovakischen Staates auf die historischen Grenzen der böhmischen Länder zur Geltung zu bringen.*“³⁹

Je tedy patrné, že němečtí a čeští studenti nahlíželi zcela odlišně jak na celkové pojetí národních dějin, tak na to, která období z národní historie jsou „zlatým věkem“, na něž mohou být hrdí. Jediným styčným bodem byla v tomto případě osobnost Karla IV., avšak u všech ostatních historických epoch vyzdvihovaných učebnicemi jednoho jazyka nebylo možné najít paralelu v učebnicích jazyka druhého.

³³ PEŠEK, J.: *Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol*. 1. díl. *Pověsti a obrazy z dějin národa československého. Pro 1. třídu středních škol*. Praha 1932, s. 47.

³⁴ NOVÁK, F.: *Všeobecný dějepisu pro vyšší třídy gymnasií, reálných gymnasií a reformních reálných gymnasií*. 2. díl. *Pro 6. třídu. Střední a nový věk od doby říše velkomoravské do roku 1740*. Praha 1937, s. 85.

³⁵ ALTRICHTER, A.: *Geschichte für Mittelschulen*. 2. Teil. *Bilder aus der Geschichte des Altertums und Mittelalters bis 1300 n. Chr.* Brünn 1934, s. 100–109.

³⁶ TREIXLER, G.: *Lehrbuch der Geschichte, Geographie und Bürgerkunde des Tsecho-slovakischen Staates für die oberen Klassen der deutschen Mittelschulen. Ausgabe B für die oberen Klassen der Realschulen und verwandte Lehranstalten*. 1. Teil. *Geschichte*. Reichenberg 1920, s. 36.

³⁷ ALTRICHTER, A.: c. d. 3. Teil. *Bilder aus der Geschichte von 1300 bis 1789*. Brünn 1934, s. 10.

³⁸ TREIXLER, G.: *Lehrbuch der Geschichte...* 1. Teil. *Geschichte*. Reichenberg 1920, s. 208.

³⁹ STEINITZ, E.: *Landes- und Staatskunde der Čechoslovakischen Republik. Als Lehrbuch der Geographie, Geschichte und Bürgerkunde für die oberste Klasse der mittleren Lehranstalten, sowie zum Gebrauche beim Selbststudium*. 3. vyd. Böhmisch Leipa 1933, s. 184.

Mučednictví národa a obraz národního nepřítel

V kontrastu proti slavným obdobím, stál v českých učebnicích popis událostí a dějů negativních, kdy národ trpěl či přímo bojoval o své přežití. Při popisu dějin do roku 1526 se tato tragická období pravidelně střídala s dobou rozkvětu národa, jak bylo popsáno výše. Negativně bylo ze středověkých dějin hodnoceno např. rozbití Velkomoravské říše, vpády Tatarů („*Pleněním utrpěli Poláci, Morava a Slovensko, ale nejtíže tento vpád odnesli Rusové... Tak můžeme tvrdit, že Slované utrpěli útokem tatarským za ostatní Evropu*“)⁴⁰ nebo zhoršení postavení poddaných za vlády Jagellonců, kdy především v Uhrách docházelo k „*nesnesitelnému útisku poddaného lidu*“.⁴¹

Oproti tomu doba habsburské vlády je v učebnicích popisována jako jeden dlouhý tragický celek líčený v těch nejtemnějších barvách. Jako zcela nejhorší je popisováno období kolem roku 1620. V tomto kontextu jsou běžně používána taková spojení jako „*úpadek národa*“⁴², „*úpadek národního citění*“⁴³, „*habsburská poroba*“⁴⁴ nebo „*doba temna*“⁴⁵ a samotná bitva na Bílé hoře je popisována jako „*katastrofa bělohorská*“⁴⁶ nebo „*den hrůzy a hněvu*“.⁴⁷ Také dopady bělohorské bitvy jsou hodnoceny jako zcela tragické, neboť „*bezmála ohrozily národ na životě*“.⁴⁸ Události jsou nahlíženy především z pohledu českých zemí, jedna učebnice přímo uvádí, že dopady bitvy na Bílé hoře byly „*nejosudnější v hlavních zemích státu českého, Čechách a Moravě*...“.⁴⁹

O době po nástupu Marie Terezie učebnice přiznávají, že útlak ze strany Habsburků byl částečně zmírněn. Zároveň však informují, že ihned přišla nová rána, totiž násilná germanizace („*Velmi stinnou stránkou tereziánského školství byly snahy germanizační... újma byla však vyvážena uvolněním protireformačního útlaku doby pobělohorské*“).⁵⁰ Táž doba je navíc chápána jako začátek násilné maďarizace, protože „*maďarští bojovníci za svobodu a proti absolutismu vídeňskému stali se zároveň bezohlednými utlačovateli všeho obyvatelstva ostatního*“.⁵¹

V kapitolách, které se věnují bojům proti germanizaci a maďarizaci, se píše o mimořádném úsilí národa, díky kterému nebyli Češi a Slováci zcela umlčeni. Tento boj počíná se národním obrozením („*ozval [se] odpor proti tomuto znásilňování*“).⁵² Naposledy se o útisku národa hovoří ve spojitosti s vypuknutím první světové války. Národ v této době ze strany habsburské vlády čelil „*čirému vojenskému absolutismu*“⁵³ či „*protislovanské politice*“.⁵⁴ Nejvíce autorů hovořilo obecně o „*perzekucích*“.⁵⁵

⁴⁰ SOCHOR, J.: *Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol*. 2. díl. *Pro druhou třídu. Život lidstva od pravěku do roku 1300*. Praha 1935, s. 123.

⁴¹ KRECAR, J. – VLACH, J.: *Dějepis obecný pro nižší třídy škol středních*. 2. díl. *Dějiny středověku a novověku do vestfálského míru*. 4. vyd. Praha 1921, s. 77.

⁴² HRBEK, J. a kol.: *Československé dějiny. Učebnice pro nejvyšší třídu středních škol*. Praha 1937, s. 85–95.

⁴³ PEKAŘ, J.: *Dějiny československé. Pro nejvyšší třídy škol středních*. Praha 1921, s. 82–83.

⁴⁴ SOCHOR, J.: c. d. 3. díl. *Život lidstva od vymření Přemyslovců a do vynálezu parního stroje*. Praha 1937, s. 80.

⁴⁵ Tamtéž, s. 146.

⁴⁶ HRBEK, J. – VODEHNAL, J.: *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy středních škol*. 2. díl. *Střední a nový věk po osvícenství*. Praha 1934, s. 144.

⁴⁷ PEŠEK, J.: c. d., s. 73.

⁴⁸ TRAUB, H.: *Všeobecný dějepis pro nižší třídy škol středních*. 2. díl. *Střední věk a část nového (po r. 1648)*. Brno 1922, s. 197.

⁴⁹ PEKAŘ, J.: c. d., s. 87.

⁵⁰ HRBEK, J. – VODEHNAL, J.: c. d. 3. díl. *Nový věk od osvícenství do doby přítomné*. Praha 1935, s. 18.

⁵¹ TRAUB, H.: c. d. 3. díl. *Nový věk od roku 1648 až po naše časy*. Brno 1923, s. 133.

⁵² PEŠEK, J.: c. d., s. 84.

⁵³ TRAUB, H.: c. d. 3. díl. *Nový věk od roku 1648 až po naše časy*. Brno 1923, s. 175.

⁵⁴ BIDLO, J. – DOBIÁŠ, J. – ŠUSTA, J.: *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních*. 3. díl. *Dějiny nového věku od osvícenství*. 4. vyd. Praha 1938, s. 137.

⁵⁵ Např. HRBEK, J. a kol.: c. d., s. 138.; PEKAŘ, J.: c. d., s. 170.

Celkově je možno říci, že motiv mučednictví a národního útisku byl v učebnicích využíván v mnohem větší míře než budování národní hrdosti skrze popis slavných období. Navíc učebnice využívaly ještě jeden způsob negativního vymezování se, a sice jasné vymezování národního nepřítele. Od počátku učebnicových textů byli do této role stavěni Němci. Již v kapitolách o Velké Moravě jim autoři dávali za vinu zajetí a věznění svatého Metoděje a Josef Pekař celé toto střetnutí uváděl do širšího kontextu národních dějin takto: „...nejstarší dějiny Moravanů jsou důležité tím, že je s nimi spojena památka první srážky řecko-slovanského východu s germánsko-latinským západem na naší půdě“.⁵⁶

Dále pak bylo ve stejném duchu ve všech kapitolách pozitivně hodnoceno, pokud se vlivem nějaké události zmenšila moc či počet Němců v Čechách (např. po husitských válkách) a naopak růst jejich počtu či moci byl pro národ vždy krajně nebezpečný. Autoři v tomto smyslu psali např. o kolonizaci ve 12. století, kdy král prokázal „nešetrnost k vlastnímu lidu“⁵⁷ a kdy se „němectví šířilo v Čechách více než před tím“.⁵⁸

V počátcích „období temna“ jsou sice za špatné poměry viněni především habsburští panovníci, avšak po roce 1620 se dle textů začali opět do Čech „Němci hojnou měrou stěhovati“,⁵⁹ kteréžto skutečnosti jsou hodnoceny jako „nebezpečné“.⁶⁰ Od této chvíle se Němci opět ocitají v roli protivníků Čechů, a to až do roku 1918,⁶¹ a jejich boj je leitmotivem všech kapitol o národních dějinách, přičemž jednotlivá střetnutí jsou líčena velmi expresivními výrazy, např. „Horoucí snaha národa českého smířiti věrnost k staletému právu svému s potřebami monarchie a dynastie dožila se znovu pokořující porážky“.⁶² Zhruba od počátku dějin devatenáctého století se k Němcům jakožto protivníkům přidávají ještě Maďaři, kteří utlačují slovenskou větev československého národa. Slovensko-maďarská polarita je však v učebnicích výrazně méně akcentována, než polarita česko-německá.

I v případech tragických období a „obrazu druhého“ se německé učebnice od svých českých protějšků výrazně odlišovaly. U některých událostí oproti českým učebnicím pouze chybělo jakékoliv hodnocení,⁶³ markantnější rozdíly bylo možné postřehnout u kolonizace českých zemí i dalších událostí spojených se šířením německého vlivu. Němečtí studenti se ve svých učebnicích dočetli o tom, že Němci přicházeli do českých zemí jako nositelé pokroku ve všech oblastech a jejich působení bylo tedy chápáno jako osvětové a veskrze pozitivní. Např. Ernst Steinitz k tomuto tématu uvedl: „Die deutschen Bauern galten als tüchtige Landwirte, die es verstanden, auch Ödland brauchbar zu machen...“⁶⁴ nebo Gustav Treixler: „...und auch der einheimische Adel gewöhnte sich völlig an deutsche Sitte, baute Burgen nach deutscher Art...“⁶⁵ Celkově je tedy možno říci, že při popisu dějin do roku 1526 se české a německé texty neshodovaly ani v pozitivním, ani v negativním hodnocení událostí.

⁵⁶ PEKAŘ, J.: c. d., s. 12.

⁵⁷ BRDLÍK, F. – ŠEMBERA, F.: *Učebná kniha dějepisu všeobecného pro nižší třídy škol středních. Dějiny československé*. Praha 1926, s. 32.

⁵⁸ KRECAR, J. – VLACH, J.: c. d., s. 48.

⁵⁹ HRBEK, J. a kol.: c. d., s. 71.

⁶⁰ Tamtéž.

⁶¹ Pouze u samotného vzniku Československa jsou častěji zmiňovány státní celky než národnosti (Např. „Německo i Rakousko-Uhersko připravilo si zákuzy, jejíž velikost je úměrná velikosti spáchaných zločinů.“ DVORÁK, R. – ŠUJAN, F.: c. d. 3. díl. *Od míru vestfálského až po dobu nejnovější*. 5. vyd. Praha 1920, s. 91).

⁶² PEKAŘ, J.: c. d., s. 151.

⁶³ To se týkalo např. Velké Moravy – vzhledem k tomu, že ji němečtí autoři nechápali jako první československý stát, ani její rozpad nebyl hodnocen nikterak tragicky.

⁶⁴ STEINITZ, E.: c. d., s. 113.

⁶⁵ TREIXLER, G.: *Lehrbuch der Geschichte... 1. Teil. Geschichte*. Reichenberg 1920, s. 55.

Částečná shoda mezi oběma jazykovými skupinami panovala v pohledu na dobu habsburské vlády. Jak české, tak německé učebnice svým žákům toto období, především šestnácté a sedmnácté století, vykreslovaly jako období temné, těžké, plné bída a útlaku. Němečtí studenti však byli v tomto kontextu informováni o tom, že Češi a Němci trpěli bok po boku. Autoři činili paralely mezi situací v obou zemích („*Die Folgen des Krieges für ganz Deutschland und nicht zum wenigsten für Böhmen waren entsetzlich*“⁶⁶) a někdy spojovali české a německé osudy i v případě událostí, které byly jinak českými autory podávány jako typický příklad útlaku českého národa. O slavné popravě z roku 1621 se tak němečtí studenti dočetli: „*Am 21. Juni 1621 wurden zu Prag auf dem Altstädter Ring 27 Männer hingerichtet, Tschechen und Deutsche.*“⁶⁷ A stavěn vedle sebe byl i úpadek jazyka obou národností: „*Die tschechische Sprache wurde gering geachtet... Der Bauer hatte kein Ansehen und seine Sprache auch nicht.... Im deutschen Sprachgebiete erging es damals der deutschen Sprache nicht viel besser. Auch sie war von den Fürstenhöfen verbannt und der französische Schriftsteller Voltaire... bezeichnete sie am preussischen Königshofe als Sprache „für Soldaten und Pferde“.*“⁶⁸

Počátky českoněmeckého soupeření kladly německé učebnice až do revolučního roku 1848. Ještě v počátku revoluce panovala v německém pojetí jednota mezi českými a německými požadavky, avšak v průběhu revoluce převážily národnostní požadavky: „*...in diesen Forderungen waren auch die Völker Österreichs untereinander einig. Anders war es aber mit nationalen Fragen. Überall war das Nationalgefühl erwacht.*“⁶⁹ Od tohoto bodu až do první světové války se již studenti mohli dočíst v obou jazykových variantách v podstatě totéž a pojetí let 1848–1914 se tedy v učebnicích obou jazykových variant podobalo nejvíce.

Z výše popsaných skutečností jasně vyplývá, že pojetí role Němců v příběhu národních dějin bylo v učebnicích obou národností velmi odlišné, je dokonce možno označit je za jeden z největších rozdílů: Češi se například dozvěděli, že příchodem Němců do českých zemí prokazoval panovník velkou nešetrnost k vlastnímu lidu a že celá německá kolonizace ve dvanáctém století ohrožovala český ráz našich zemí. Němci oproti tomu tutéž dobu chápali jako období, kdy Němci přinášeli na území českých zemí kulturu a pokrok, který byl domácím obyvatelstvem přijímán a napodobován. Obdobně se Češi dočetli, že ztráta německých pozic po husitských válkách byla věcí pozitivní, Němcům toto hodnocení v učebnicích nikdo nenabízel. Podle českých autorů byla doba habsburské vlády obdobím útlaku českého národa, kterým byli vinní Němci, němečtí autoři totéž období využívali k tvoření paralel mezi situací českého a německého národa. Odlišné pojetí role Němců je v učebnicových textech patrné až do kapitol o revoluci 1848 a tak zatímco druhá polovina devatenáctého století je v českém případě jen logickým vyústěním dějinného boje dvou národností, v německém pojetí je to jen jedna z epizod vzájemného soužití Čechů a Němců v zemích Koruny české.

Výzkum dějepisných učebnic tedy jasně prokázal, že se pracovníkům Ministerstva školství a národní osvěty nepodařilo sjednotit výuku dějepisu tak, aby alespoň oficiální učebnicové texty, s nimiž učitelé a studenti pracovali, podávaly jednotný výklad a hodnocení historických událostí. Čeští studenti si z četby učebnic mimo jiné odnášeli poznání, že žijí ve státě, jenž slavně obnovil svou samostatnost, a že zde s nimi žijí zároveň Němci, kteří byli od počátku národních dějin v opozici proti českým zájmům. Němečtí studenti se dočítali o vzájemné provázanosti českých a německých dějin v pozitivním slova smyslu a za období neshod byla v jejich textech

⁶⁶ Tamtéž, s. 157.

⁶⁷ ALTRICHTER, A.: c. d. 3. Teil. *Bidler aus der Geschichte von 1300 bis 1789*. Brünn 1934, s. 71.

⁶⁸ Tamtéž, s. 84.

⁶⁹ Tamtéž. 4. Teil. *Bilder aus der Geschichte der Neuzeit vom Jahre 1789 bis auf unsere Zeit. Abriß der čechoslovakischen Geschichte*. Brünn 1937, s. 26.

označována v podstatě jen druhá polovina devatenáctého století. Je na první pohled patrné, že tyto informace stojí do značné míry v opozici a výuka dějepisu za první republiky tedy rozhodně nenapomáhala vzájemnému porozumění či sblížení národností žijících v Československu, ba naopak se mohla stát přímo zdrojem vzniku odlišného historického vědomí Čechů a Němců.

Vztah k národu a vlasti

Dalším předmětem, který mohl výrazně ovlivnit názory mladé generace, byla občanská nauka, kterou všichni žáci v Československu absolvovali v rámci povinné školní docházky. Jak bylo popsáno výše, občanská nauka se oproti dějepisu začínala samostatně učit v nižších ročnících, a její obsah tedy začal žáky formovat v relativně útlém věku. S ohledem na tuto skutečnost je důležitá otázka, zda si všichni žáci alespoň z tohoto předmětu odnášeli tytéž poznatky, nebo zda hrál vyučovací jazyk opět klíčovou roli v tom, co se žáci v hodinách dozvěděli. Při výzkumu byla pozornost zaměřena především na cílené ovlivňování vztahu žáků k jejich státu a obyvatelům, kteří v něm žili.

České učebnice občanské nauky od různých autorů si byly navzájem velmi podobné. Přesně vycházely z oficiálních osnov předmětu, avšak oproti dějepisným učebnicím zpracovávaly učivo více didakticky, což je možno vysvětlit mladším věkem cílové skupiny žáků. Učebnice tak obsahovaly otázky a cvičení, učivo ilustrovaly pomocí příběhů, text byl doplňován citacemi, básničkami nebo ukázkami z literárních děl. Bohatší byl také obrazový doprovod. Zpravidla se jednalo o ilustrace k tématu (např. výjev šťastné rodiny abstinenta v protikladu k obrázku domácnosti opilcovy), ale bylo možno nalézt také grafy a schémata, především v kapitolách vysvětlujících fungování státu.

Jak již bylo napsáno výše, osnovy občanské nauky stanovovaly, aby se náplň občanské nauky nesestávala pouze z faktografického učiva, ale také z výchovy žáků. V kapitolách o státu, národu a vlasti byly tyto dva hlavní cíle občanské nauky – vzdělávání a výchova občanů – velmi dobře patrné. Žáci se v prvé řadě učili celou řadu fakt. Ve zkoumaných kapitolách o státě a národu to bylo např. fungování státu a dělba moci, státní symboly či hospodaření státu. Žáci se dozvídali také, co je to národ a proč je důležitý mateřský jazyk (např. „*Národ je...množství lidí, zrozených z téhož kmene, bydlících na téměř místě ve světě..., užívajících téhož zvláštního jazyka a tím spojených týmiž svazky společné lásky, svornosti a snahy o dobro obecné.*“)⁷⁰

Mimo texty předkládající tato fakta však byla velmi patrná snaha autorů pozitivně budovat vztah žáků ke svému národu a vlasti. Při apelování na city žáků a ovlivňování jejich postojů byly tyto dva pojmy ve všech učebnicích zcela volně zaměňovány či používány paralelně. Např. „*Lásku k národu projevíme zvelebováním sama sebe.*“⁷¹ „*Má vlast je česká země. Miluji ji jako svoji matku.*“⁷² V případě, že autoři nepoužívali tyto obecné pojmy, ale byli konkrétní hovořili zpravidla o Česích či české zemi, např. „*Každý Čech miluje svůj národ, svou vlast, je vlastencem.*“⁷³

⁷⁰ Tato definice použitá ve dvou edičních řadách vychází z Komenského díla *Štěstí národa*. Srov. KOMENSKÝ, J. A.: *Štěstí národa*. Praha 1901, s. 9; CAHA, A.: *Na cestu životem. Základy občanské nauky a výchovy*. 3. díl *Pro I.–IV. třídu občanské školy*. Brno 1923, s. 126–127; HORČIČKA, J. – LEDR, J.: *Mladý republikán. Listy z občanské nauky a výchovy pro československou mládež*. 6. díl. *Pro 8. a 9. školní rok*. Praha 1924, s. 1–2.

⁷¹ HORČIČKA, J. – LEDR, J.: *Mladý republikán...*, s. 2.

⁷² HORČIČKA, J. – LEDR, J.: *Občanská výchova a nauka ve škole národní. Sbirka příkladů*. 3. díl. *Pro vyšší stupeň (6.–8. školní rok)*. Praha 1923, s. 31.

⁷³ CAHA, A.: c. d. 3. díl *Pro I.–IV. třídu občanské školy*. Brno 1923, s. 13.

K působení na city žáků byly využívány různorodé prostředky: příběhy ze života obyčejných lidí („*Tatínek sedí tiše a já cítím, že je mu radostně... Mluví skoro šepem, ale není to řeč klidná, poučná. Jeho hlas je vzrušený. Je šťasten, že je Čech, že je zde na Znojemsku, ohroženém místě, že tu koná práci buditelskou...*“),⁷⁴ citace básní, písní a přísloví s národní tematikou (např. Nerudova báseň „*Vzhůru již hlavu, národe*“)⁷⁵ a nechyběly ani jasné a přímé apelace na žáky („*Láska k národu je povinnost vážná a svatá...*“).⁷⁶

Hojně využívány byly také příběhy z historie: Vzpomínány byly např. husitské války jako zářný příklad toho, co národ dokáže, když je svorný⁷⁷ a samozřejmě boj za vznik samostatného Československa a 28. říjen 1918.⁷⁸ Za vzor byly žákům dávány významné postavy z českých dějin, které byly označovány jako „*velicí vlastenci*“⁷⁹ nebo „*velcí mužové a ženy naší minulosti*“.⁸⁰ Mezi ně byli řazeni např. Jan Hus, Jan Žižka, Jan Amos Komenský nebo Karel Havlíček Borovský.⁸¹ Zcela výjimečné místo pak zaujímal T. G. Masaryk, označovaný jako „*drahý tatíček*“⁸² nebo „*otec naší národní svobody*“⁸³ a „*Osvoboditel*“.⁸⁴ Jeho životopisu se věnovaly rozsáhlé pasáže a dávaly ho za vzor ve všech oblastech, např. i v kapitolách o škodlivosti alkoholu ho řadily mezi „*mnoho vynikajících lidí, kteří patří k abstinentům*“.⁸⁵

Zcela shodně s dějepisnými učebnicemi byl však také v občanské nauce silným motivem útlak a utrpení národa spojené s dobou habsburské vlády. Nejednalo se o systematicky chronologický výklad, ale o opakované zmínky v nejrůznějších kapitolách. Například kapitola a chudobě a luxusu začínala tímto úkolem: „*Vycházka k bývalému panskému dvoru, do panských luk, polí a lesů... prohlídka pranýře v obci... místní pověsti o utiskování poddaného lidu, místní památky na dobu roboty, na zápas národnosti, utiskování českého školství apod.*“⁸⁶

Paradoxem učebnic pak byly texty o Němcích a Maďarech. Teoreticky byli sice žáci vzděláváni o tom, že Československo je stát smíšený a byli napomínáni k tomu, že „*vlastenec se snáší s příslušníky jiných národností*“.⁸⁷ V duchu pojetí národní historie však učebnice opět připomínaly dějinnou roli Němců a Maďarů coby nepřátel národa a uváděly je jako odstrašující příklad: „*Nenapodobujte Němců a Maďarů, kteří utiskovali ostatní národy v bývalé říši habsburské*“.⁸⁸

Kromě lásky k vlasti a braní si ponaučení z národních dějin, ať už ve smyslu pozitivním či odstrašujícím, byl velký důraz kladen na nutnost vyjadřovat svou lásku a správný postoj k národu skutky. Učebnice psaly o tom, že není možno o lásce k vlasti pouze mluvit, protože „*...řeknu-li, že*

⁷⁴ HORČIČKA, J. – LEDR, J.: *Mladý republikán...*, s. 5.

⁷⁵ HORČIČKA, J. – LEDR, J.: *Občanská výchova a nauka ve škole národní...*, s. 18.

⁷⁶ CAHA, A.: c. d. 1. díl *Pro 4. a 5. školní rok*. Brno 1923, s. 7.

⁷⁷ Např. tamtéž, s. 8.

⁷⁸ POULÍČEK, F. – SPILKA, J.: *Občanská nauka a výchova pro obecné školy*. 1. díl. *Učebnice pro 3. postupný ročník*. Praha 1937, s. 18–19.

⁷⁹ CAHA, A.: c. d. 2. díl *Pro 6.–8. školní rok*. Brno 1923, s. 11.

⁸⁰ SKOŘEPA, M.: *Červánky. Občanská nauka a výchova v úkolech*. 3. díl *Pro třetí třídu měšťanských škol*. Praha 1934, s. 5.

⁸¹ Např. POULÍČEK, F. – SPILKA, J.: c. d. 3. díl *Učebnice pro 5. postupný ročník*. Praha 1936, s. 31–32; SKOŘEPA, M.: *Červánky...* 3. díl *Pro třetí třídu měšťanských škol*. Praha 1934, s. 16.

⁸² POULÍČEK, F. – SPILKA, J.: c. d. 1. díl. *Učebnice pro 3. postupný ročník*. Praha 1937, s. 18.

⁸³ HORÁK, L.: *Dějepis a nauka občanská*. 1. díl. *Pro I. třídu měšťanských škol*. Praha 1921, s. 155.

⁸⁴ POULÍČEK, F. – SPILKA, J.: c. d. 2. díl *Učebnice pro 4. postupný ročník*. Praha 1937, s. 46.

⁸⁵ SKOŘEPA, M.: *Červánky...* 1. díl *Pro první třídu měšťanských škol*. 2. vyd. Praha 1936, s. 94.

⁸⁶ HORČIČKA, J. – LEDR, J.: *Mladý republikán...*, s. 101.

⁸⁷ POULÍČEK, F. – SPILKA, J.: c. d. 3. díl *Učebnice pro 5. postupný ročník*. Praha 1936, s. 37.

⁸⁸ HORČIČKA, J. – LEDR, J.: *Občanská výchova a nauka ve škole národní...* 4. vyd. Praha 1926, s. 38.

milují svou vlast, musí to být někde vidět“.⁸⁹ Tyto konkrétní skutky měly mít podle učebnic různou podobu, např. znát dějiny národa a slavné muže, kteří pro národ padli,⁹⁰ pomáhat ostatním,⁹¹ učit se a být slušní a poctiví⁹² nebo se pilně připravovat na své budoucí povolání.⁹³ Žáci měli být připraveni vlast v případě nutnosti také bránit, např. „*Musíme mít tento kus světa, musíme ho bránit a ubránit, protože bez něho bychom nebyli národem.*“⁹⁴ „*Kdo z Čechů by nemiloval své vlasti. [...] Kdyby snad někdy nepřítel chtěl opět do poroby uvrhnouti náš národ a napadl naši vlast [...] po vzoru svých husitských předků dovedou i dnešní Čechové umřít za to, co je jim nejsvětější.*“⁹⁵

Celkově si tedy čeští žáci z hodin občanské nauky odnášeli zhruba tyto poznatky: náš národ je národ český, naše republika je demokratickým státem, vybojovaným po dlouhém utrpení a útlaku. V čele stojí prezident Masaryk, naprosto výjimečná osobnost, ze které je třeba si brát příklad ve všech směrech. Náš národ a naši vlast je třeba milovat, tuto lásku projevovat skutky a v případě nutnosti být připraven k obraně. V našem státě žijí také jiné národnosti, ke kterým je třeba se chovat s úctou a nenásledovat tak způsob, jakým se v předešlých staletích oni chovali k nám. Zároveň je patrné, že v učebnicových textech docházelo k úzkému propojení dějepisného učiva a občanské nauky a že pojetí národních dějin, které si žáci odnášeli po absolvování povinné školní docházky, tedy nutně nevznikalo pouze v hodinách dějepisu či vlastivědy, ale také v dalších předmětech.

Německé učebnice byly specifické již tím, že se velmi lišily mezi sebou navzájem. Dvě přehledové učebnice od Gustava Treixlera⁹⁶ a Ernsta Steinitze,⁹⁷ které se zabývaly českým dějepistem, zeměpisem a občanskou naukou, měly velmi věcný a informativně nahuštěný charakter a zcela v nich tedy chyběly jakékoliv otázky, úkoly či příběhy s výchovným podtextem. Jejich texty navíc nepokrývaly všechno učivo předepsané osnovami⁹⁸ a drtivá většina textu se zabývala problematikou státu (jeho funkce, typy, úkoly) a jeho správy (složky moci a jejich pravomoci atd.).

Texty byly navíc nápadné svou naprostou neutralitou a absencí jakýchkoliv jmen či konkrétních dat o obyvatelstvu státu a jeho národnostním složení. Např. Steinitz zařadil krátký odstavec o sčítání lidu, kde žáky informoval o tom, jak často v Československu sčítání probíhá, které informace se zjišťují nebo že výsledky budou zpracovány statistickým úřadem a že poskytují „*wertvolle Aufschlüsse über Wachstum, Beschäftigung und Verteilung der Bevölkerung*“.⁹⁹ Chyběla však jakákoliv konkrétní informace, číslo či statistika z již proběhlých sčítání (učebnice byla vydána v roce 1933).

Čtyřdílná edice od Emila Bernda se svým pojetím jako jediná přibližovala českým učebnicím. Stejně bylo didaktické pojetí (snaha o komunikaci se čtenářem, úkoly, otázky apod.), zařazení všech témat vyžadovaných osnovami, a to včetně výchovné složky učiva. Podobně jako čeští

⁸⁹ SKOŘEPA, M.: *Červánky... 3. díl Pro třetí třídu měšťanských škol*. Praha 1934, s. 13.

⁹⁰ HORČIČKA, J. – LEDR, J.: *Mladý republikán...*, s. 21.

⁹¹ CAHA, A.: c. d. 1. díl *Pro 4. a 5. školní rok*. Brno 1923, s. 7.

⁹² SKOŘEPA, M.: *Červánky... 3. díl Pro třetí třídu měšťanských škol*. Praha 1934, s. 13.

⁹³ HORČIČKA, J. – LEDR, J.: *Občanská výchova a nauka ve škole národní... 3. díl. Pro vyšší stupeň (6.–8. školní rok)*. Praha 1923, s. 19.

⁹⁴ HORČIČKA, J. – LEDR, J.: *Mladý republikán...*, s. 12.

⁹⁵ CAHA, A.: c. d. 2. díl *Pro 6.–8. školní rok*. Brno 1923, s. 8.

⁹⁶ TREIXLER, G.: *Lehrbuch der Geographie, Geschichte und Bürgerkunde des Českoslovakischen Staates für die oberen Klassen der deutschen Mittelschulen. Für die oberste Klasse der Gymnasien, Realgymnasien, Reformenrealgymnasien und Realschulen, sowie für Mädchenlyzeen, Lehrer- und Lehrerinnenbildungsanstalten und andere Mittelschulen*. Reichenberg 1922.

⁹⁷ STEINITZ, E.: c. d.

⁹⁸ Chybělo např. téma rodiny či péče o zdraví.

autoři pracoval také Berndt v drtivé většině případů s obecnými pojmy, které volně zaměřoval („*deine Heimat*“, „*unser Vaterland*“ atd.). Pokud byl konkrétní, psal o československém národu (např. „*die Befreiung des čechoslovakischen Volkes...*“),¹⁰⁰ Československé republice („...*unsere Čechoslovakische Republik ist eine demokratische Republik...*“),¹⁰¹ ale zmiňován byl také „*náš milovaný německý národ*“ („*Denkt weiter daran, daß dieser Staat das Haus ist, in dem viele Völker, darunter unser liebes deutsche Volk, wohnen!*“).¹⁰²

Podle Berdntových textů si měli také němečtí žáci osvojit takové hodnoty, jako byla láska k vlasti („*Lerne deine Heimat lieben... Singen sie und freue dich, daß du eine Heimat hast!*“),¹⁰³ která se projevuje praktickými skutky („*Wo du kannst, hilf mit, deine Heimat zu pflegen!*“).¹⁰⁴ V naprosté shodě s českými autory budoval Berndt také kult osobnosti T. G. Masaryka a vzdvihoval též 28. říjen 1918: („*Dieser Tag ist in die Geschichte unseres Staates und unserer Heimat mit ehernen Lettern eingeschrieben...*“).¹⁰⁵ Až potud se tedy učebnice zcela shodovala se svými českými protějšky v tom, jaké hodnoty chtěla žákům předat. Na rozdíl od českých autorů však Berndt vůbec nepracoval s odstrašujícími příklady z historie a neinformoval žáky o třistaleté porobě ani „*době Temna*“.

Kromě těchto učebnic od německých autorů se němečtí žáci navíc mohli vzdělávat i z edice Josefa Skořepy přeložené z češtiny do němčiny,¹⁰⁶ která se svým pojetím podobala českým učebnicím i učebnici Berndtově. V textech o národě a státu však pouze potvrzovala to, že Češi se učili o českém národě a lásce k němu a Němci o lásce k národu německému. V českém znění se tak například žáci dočetli: „*Naši rodiče jsou Češi. I my jsme Češi. Mluvíme českou řečí. Naučila nás ji naše matka. Proto říkáme, že česká řeč je naše mateřština...*“¹⁰⁷ a obdobně v německém znění: „*Unsere Eltern sind Deutsche. Auch wir sind Deutsche. Wir sprechen die deutsche Sprache. Diese haben wir von unserer Mutter gelernt. Darum nennen wir die deutsche Sprache unsere Muttersprache...*“¹⁰⁸

Někdy byly nutné větší zásahy do textů, např. u kapitoly, v níž se čeští studenti dočetli o tom, že „*Československý národ bydlí v Čechách, v zemi Moravskoslezské i na Slovensku a Podkarpatské Rusi... Čechové a Slováci mají svůj stát, Československou republiku*“.¹⁰⁹ Německý překlad začínal pojednáním o německém národě („*Alle Familien, deren Angehörigen die deutsche Sprache als ihre Muttersprache gebrauchen, gehören zum deutsche Volke. Es wohnt im Randgebiete von Böhmen, im südlichen und nordöstlichen Teile von Mähren-Schlesien und in einigen Sprachinseln der Slovakei und in Podkarpatská Rus... Viele Deutsche wohnen in anderen Staaten...*“)¹¹⁰ a teprve po této vsuvce následovala informace o Čechách a Slovácích: „...*es besteht aus den eng miteinander verwandten Čechen und Slovaken, jene bewohnen den größten Teil von Böhmen...*“¹¹¹

⁹⁹ STEINITZ, E.: c. d., s. 229.

¹⁰⁰ BERNDT, E., K.: *Bürgerkunde für Bürgerschulen*. 2. Teil. *Für die zwiete Klasse*. Prag 1938, s. 54.

¹⁰¹ Tamtéž. 3. Teil. *Für die dritte Klasse*. Prag 1938, s. 6.

¹⁰² Tamtéž. 1. Teil. *Für die erste Klasse*. Prag 1938, s. 57.

¹⁰³ Tamtéž, s. 52.

¹⁰⁴ Tamtéž.

¹⁰⁵ Tamtéž. 4. Teil. *Für die mit der Bürgerschle verbundenen einjährigen Lehrkurse*. Prag 1938, s. 61.

¹⁰⁶ Srov. SKOŘEPA, M.: *Červánky...* 1. díl. *Pro 3. postupný ročník*. Praha 1935; SKOŘEPA, M.: *Morgenröte. Lehrbuch der Bürgerkunde und Erziehung für Volksschulen*. 1. Teil. *Für den 3. aufsteigenden Jahrgang*. Prag 1937.

¹⁰⁷ SKOŘEPA, M.: *Červánky...* 1. díl. *Pro 3. postupný ročník*. Praha 1935, s. 14.

¹⁰⁸ SKOŘEPA, M.: *Morgenröte...* 1. Teil. *Für den 3. aufsteigenden Jahrgang*. Prag 1937, s. 14.

¹⁰⁹ SKOŘEPA, M.: *Červánky...* 2. díl. *Pro čtvrtý postupný ročník*. Praha 1935, s. 13.

¹¹⁰ SKOŘEPA, M.: *Morgenröte...* 2. Teil. *Für den 4. aufsteigenden Jahrgang*. Prag 1937, s. 13.

¹¹¹ Tamtéž.

Němečtí žáci studující Berndta nebo Skořepův překlad se tedy na základě studia učebnicových textů naučili toto: naše vlast je Československá republika, avšak náš národ je německý národ, který žije i mimo území Československa. Svůj německý národ i svou československou vlast musíme milovat, pracovat pro ně a chránit je. Je třeba být tolerantní také k ostatním národům žijícím v naší republice. V čele státu stojí prezident Masaryk, z něhož je třeba brát si příklad. Němečtí žáci studující Treixlerovu či Steinitzovu učebnici by si však své názory museli vytvořit na základě jiného podkladu než učebnicového textu, neboť by byli pouze schopni velmi podrobně pohovořit o státním zřízení, dělbě moci, délce mandátu, způsobu voleb či vybírání daní.

V teoretické rovině tedy občanská nauka nabízela mnoho ideálů o demokracii, toleranci či lásce k vlasti a nabádala žáky k osvojení mnoha dalších ctností. Je však otázkou, zda si čeští studenti odnesli skutečně tyto ideály, nebo je přebilo neustálé připomínání historických příkoří ze strany Němců. Stejně tak zůstává otázkou, jak si němečtí autoři představovali, že jejich žáci budou v praxi zároveň milovat Československou republiku jakožto svou vlast a také všechny v ní žijící národnosti a zároveň milovat svůj německý národ a starat se o jeho blaho. Již při pouhém čtení učebnicových textů je patrné, že mnohé teorie a ideály v nich obsažené nebylo možné naplnit, nemluvě již o reálných událostech třicátých let, v jejichž důsledku začaly na žáky první republiky působit zcela odlišné názorové proudy.

Závěr: komparace výuky na českých a německých školách

Cílem předloženého výzkumu bylo popsat, jak byl za první republiky během školní výuky budován vztah žáků ke státu, v němž žili, a také k jeho obyvatelům. Konkrétně byla zkoumána výuka dějepisu a občanské nauky, tedy dvou předmětů, u nichž lze předpokládat, že jejich obsah je silně ovlivněn dobou a státní ideologií. Na výuku bylo nahlíženo pohledem normativních pramenů: učebních osnov a dalších dokumentů vydávaných Ministerstvem školství a národní osvěty a dále učebnic, které měly schválení tohoto ministerstva. Byly porovnávány učebnice české a německé, díky čemuž bylo možno zodpovědět otázku, jak moc se výuka lišila s ohledem na vyučovací jazyk. Na základě zjištěných poznatků je možno jednoznačně říci, že školní výuka, a tedy také cílené ovlivňování kolektivní paměti žáků a studentů, probíhala na českých a německých školách odlišně. Byl to právě vyučovací jazyk, který byl určujícím činitelem toho, jaké obrazy a příběhy si studenti z hodin odnášeli.

Čeští studenti se v dějepise učili o příběhu národních dějin, který se započal již v devátém století založením prvního společného státu Čechů a Slováků – Velké Moravy. Tato původní pravlast zanikla a její obnovení v roce 1918 bylo vyvrcholením celého národního příběhu. Autoři tedy v českých žácích budovali povědomí o tom, že Československo není nově vzniklým a v porovnání s ostatními státy tedy nejmladším státem, ale jen logickým vyústěním běhu dějin a obnovením tisíc let staré tradice. Tradice, která je naopak delší než u mnohých jiných národů.

Další momenty, které byly v učebnicích vykreslovány v pozitivním světle jako jakási „*zlatá doba*“, spadaly do čtrnáctého a patnáctého století, kdy český stát nejprve vzkvétal pod vládou Karla IV. a poté udivoval celý svět svou statečností za husitských válek. Jak pojetí Velké Moravy, tak doby Karla IV. a husitských válek je ve shodě s Palackého pojetím a je patrné, že dílo tohoto českého historika a jeho interpretace dějin byly za první republiky přejímány a předávány další generaci.

Následující dějinný vývoj, především celé období po roce 1526, bylo v učebnicových textech dobou bídy, útlaku a celkového národního úpadku. V protikladu k slavným momentům vzkvétající vlasti či slavných husitských bitev zde byla expresivně popisována příkoří a mučednictví celého

národa či jednotlivých osobností. V žácích byl budován mýtus bitvy na Bílé hoře jakožto národní tragédie, neboť právě zde byly pohřbeny národní naděje. Používán byl i pojem „*Temno*“ a je tak možno konstatovat, že na utváření historické paměti žáků první republiky mělo kromě Palackého vliv i dílo Aloise Jiráska.

Často vystupovaly v učebnicích jiné národnosti, které autoři stavěli do role viníků a záporných hrdinů, kvůli nimž docházelo k mnoha událostem poškozujícím český národ. Byli to především Němci, kteří stáli proti Čechům od samého počátku národních dějin, a dále Maďaři, kteří však utlačovali především Slováky, a proto se do záporné role dostali až poněkud později. Role v národních dějinách určená Němcům vedla k tomu, že každé období, kdy tento národ v zemích Koruny české ztrácel vliv, bylo hodnoceno pozitivně, a naopak období příchodu Němců (např. za kolonizace) či jejich rostoucí moci byla obdobími nešťastnými. Dějepisné učebnice tedy rozehrávaly a přesně určovaly kladné a záporné role v národním příběhu a Němcům se kvůli tomu vůbec nedostalo možnosti vstoupit do historického povědomí nově nastupující generace alespoň v neutrálním, neřkuli pozitivním pojetí.

Zcela shodné pojetí příběhu národních dějin navíc bylo žákům prezentováno i v hodinách občanské nauky. Autoři učebnic tohoto předmětu totiž národní dějiny používali jako jeden z mnoha prostředků, kterými ilustrovali učivo a výchovně působili na žáky. Díky tomu je také možno říci, že s výše popsaným příběhem národních dějin se žáci v rámci povinné školní docházky setkávali opakovaně. Ti z nich, kteří dále pokračovali na střední školy všeobecného typu, tak při čtení dějepisných učebnic již jen dále a podrobněji a prohlubovali příběh, jehož základní obrysy si osvojili na obecných či měšťanských školách, případně na nižších stupních středních škol.

A tak se ve všech česky mluvících žácích systematicky budovalo povědomí o slavných počátcích českého národa, o „*zlatých dobách*“, o obdobích bídy a útlaku a v neposlední řadě o negativní dějinné roli národa, jehož příslušníci tvořili zhruba dvacet procent obyvatel státu, v němž žáci žili. Je nasnadě, že především poslední skutečnost není v žádném případě možno označit za smířlivý postoj či pokus o bezproblémové soužití jednotlivých národností Československa.

Společným motivem ve výuce obou zkoumaných předmětů na českých školách bylo adorování prvního československého prezidenta T. G. Masaryka. Jeho životopis byl k nalezení jak v posledních dílech dějepisných učebnic, tak ve všech učebnicích občanské nauky. V Masarykově osobnosti se prolínal závěr národních dějin s přítomností, v níž žáci žili. V učebnicích obou předmětů se objevovala i jména dalších vlastenců, ale žádný z nich nezaujímal tak výsadní postavení jako právě první československý prezident.

Kromě osvojení českého národního příběhu a úctě k Masarykově osobnosti vedla výuka občanské nauky české žáky k přijetí mnoha dalších názorů a hodnot, podle nichž se měli začít v běžném životě chovat. Tato skutečnost vycházela ze zadání učebnic osnov vydaných ministerstvem a autoři učebnic ji jen dále rozvíjeli. Snažili se mimo jiné o to, aby žáci milovali svůj národ a svou vlast, aby se tato jejich vlastenecká láska projevovala prakticky v jejich každodenních skutcích, aby si byli vědomi toho, na co mají být hrdí a že je v případě ohrožení také nutno svou vlast bránit. A ani zde si autoři neodpustili poukázat na to, že není dobré utlačovat ostatní národnosti, jak to v minulosti dělali Němci a Maďaři.

Čeští žáci si tedy celkově ze studia učebnic dějepisu a občanské nauky odnášeli poněkud rozporuplné informace a názory. Na jednu stranu měli milovat svůj český národ a před očima měli barvitě vyličené výjevy z jeho dějin, Velkou Moravou počínaje a slavným rokem 1918 konče. Byli také vedeni k tomu, že pro svůj národ je nutné bojovat a pracovat. Na druhou stranu si nebyli takřka vůbec vědomi toho, že by zde měla existovat nějaká sounáležitost se Slováky, a naopak měli celou řadu příležitostí si vštípít, že Němci jsou nepřátelé škodící národu. Je pravděpodobné, že tento opakující se motiv přebil jedinou zmínku v občanské nauce o toleranci a snášenlivosti.

Pokud se všechny tyto poznatky porovnají s analýzou německých učebnic, jsou na první pohled patrné rozdíly. Z učebnic určených pro německé školy v Československu si studenti o dějinách českých zemí odnášeli značně odlišné poznatky. Zcela jim chyběly dva obrazy tvořící základní rámec českých dějin: dlouhá tradice československého státu spojená s Velkou Moravou a pojetí slavných období národních dějin (Karel IV. a husitství). Ve svých učebnicích se naproti tomu dočítali o tom, že se v našich zemích dobře dařilo, když měl český král dobré vztahy s německým císařem, a pozitivně (a tedy ve zcela opačném duchu než v českých textech!) byl hodnocen také příchod Němců na české území v dobách středověké kolonizace. Německý dějepis v Československu tedy svým žákům předestíral zcela jiná „slavná období“ a v nejmladší generaci tak budoval rozpor v chápání národních symbolů či výročí spojených s těmito událostmi.

Do určité míry se české a německé učebnice shodovaly pouze v kapitolách o dějinách po roce 1526, a to především v tom, že toto období popisovaly jako kruté a těžké. Obraz útluaku tak byl v podstatě jediným společným prvkem, který si mohli osvojit jak čeští, tak němečtí žáci. Texty už se však neshodovaly v tom, kdo byl viníkem a kdo obětí. V českém pojetí trpěl český národ vinou Habsburků a Němců. V německém pojetí trpěli společně Češi a Němci vinou Habsburků a německé učebnice tedy svým žákům nabízely možnost pro sounáležitost obou národností čelících společnému nepříteli. V tomto bodě je proto možno německé učebnice označit za smířlivější a usilující o zmírnění česko-německé nevraživosti. O polaritě a soupeření mezi Čechy a Němci nicméně němečtí autoři psali také, ale až v kapitolách o druhé polovině devatenáctého století. Na rozdíl od českých učebnic však v jejich pojetí nebyly události logickým výsledkem dlouhodobého vývoje, jak to tvrdily jejich české protějšky, ale jen jednou z mnoha kapitol dlouhého a pestrého příběhu národních dějin.

V neposlední řadě a jako logický důsledek všech výše popsanych rozdílů byly s ohledem na jazyk odlišné popisy roku 1918, protože němečtí autoři, v ostrém protikladu s českými texty, informovali žáky o neúspěšných pokusech o založení německých provincií v Československu. V tomto bodě je patrné, že se čeští autoři vyhnuli popisu těchto událostí, aby nemuseli svým žákům vysvětlovat, proč bylo Němcům odepřeno právo na sebeurčení, zatímco německé učebnice neměly problém zmínit události, které Čechy nestavěly do zcela pozitivního světla.

Celkový náhled na dějiny se tedy v českém a německém pojetí více odlišoval, než podobal, a studenti středních škol měli pohled na problematiku národních dějin značně ovlivněný tím, ve kterém jazyce probíhalo jejich studium. Přes existenci jedné oficiálních osnov se tedy nepodařilo výuku dějepisu v Československu skutečně sjednotit. Díky absenci negativních vzorů a pokusů a snaze popsat některé události tak, že je společně prožíval český i německý národ, je možno označit německé dějepisné texty jako národnostně smířlivější.

Stejná situace, totiž závislost obsahu učiva na vyučovacím jazyce, panovala také na poli občanské nauky. Zde navíc u německých žáků hrála velmi významnou roli volba učebnice. V případě dvou přehledových učebnic o českých reáliích nebyly jejich názory v občanské nauce výrazněji formovány, oba autoři byli ve svých textech přísně neutrální a na žáky výchovně nepůsobili v žádném směru. Těm se tedy četbou těchto děl dostalo jen faktograficky hutného výkladu o státě.

Při studiu edice Emila Berndta či Skořepových *Červánků* přeložených do němčiny se jim dostalo mnoha informací podobných či úplně stejných, jako se učili čeští žáci. V otázce národa, státu a vlasti byli také němečtí žáci vedeni k týmž občanským ctnostem a názorům, které byly popsány výše (láska k vlasti projevená praktickými skutky, tolerance k ostatním národnostem atd.). Také v pojetí vlasti se učebnice obou jazyků ještě shodovaly – jednalo se o zemi, v níž žáci žili, tedy Československo.

Rozdíly nastávaly v textech o národu. Učebnice v obou jazycích sice používaly častěji obecné termíny, přesto však existovala místa, z nichž bylo u německých učebnic z textů jasné, že

termínem „*unser Volk*“ jsou myšleni Němci a u Čechů je označení „*naš národ*“ zase vztáhnuto pouze na Čechy (tedy ani na Slováky). V německých textech navíc zcela chybělo oblíbené připomínání „*období temna*“ či poukazování na zápornou roli Němců v dějinách, využívané českými autory. Dějinné obrazy byly obecně v německých učebnicích občanské nauky využívány méně, a když už se tak dělo, pak nejčastěji v kontextu oslav založení Československa.

V obou jazykových variantách tedy již pouze na základě textů učebnic vznikalo určité názorové pnutí: učebnice občanské nauky českým žákům radily, aby milovali svou vlast, český národ a aby byli tolerantní k ostatním národům, přičemž ale stále a opakovaně psaly o Němečích jako dlouholetých protivnících českých zájmů. Němečtí žáci si zase měli osvojit lásku k vlasti, tedy Československu, a zároveň lásku k německému národu, který nežije pouze v československé vlasti, ale především v okolních státech. Také byli poučeni o toleranci a soužití mezi národy, z dějepisu však věděli (na rozdíl od českých žáků) o tom, že v roce 1918 jejich pokusy o samostatnost rozhodně tolerovány nebyly.

Provedený výzkum prokázal, že výuka na školách příliš nepřispívala k tolerantnímu a bezproblémovému soužití národností první Československé republiky. Na základní otázku výzkumu, tedy zda se představitelům státu podařilo alespoň v oficiální rovině dosáhnout toho, aby všichni žáci nově vzniklé republiky byli ve škole vystaveni stejnému působení, je možno jednoznačně odpovědět, že nepodařilo, protože se již samotné základy pro řízené ovlivňování kolektivní paměti – učebnicové texty – odlišovaly s ohledem na vyučovací jazyk. Na žáky navíc zcela jistě působilo mnoho dalších vlivů v rodině, obci či médiích, u nichž lze také předpokládat, že se v mnoha odhledech odlišovaly od názorů propagovaných ve školách.

Mgr. Dana Nádvořníková, Ph.D.
ZŠ Heyrovského
Heyrovského 460/33
779 00 Olomouc
Česká republika
e-mail: nadvořnikova.dana@gmail.com